

The new terms of socio-forming mission school is greatly enhanced. In a crisis of childhood, social disorder much of the population, family problems, school social environment aggressiveness to significantly update, extend and deepen their social and educational function.

Educational institutions have to ensure the formation of personality that is aware of its belonging to the Ukrainian people of European civilization, focused on the realities and perspectives of sociocultural dynamics, prepared for life in an ever-changing, competitive, interdependent world.

The main provisions of the Law of Ukraine "On Education" (1996), National Programme for education of children and youth in Ukraine (2004 – 2013), The National Strategy for the Development of Education in Ukraine for the period until 2021.

Found that the state school is tasked to supervise and coordinate the educational impact on students from other educational institutions (family, children's and youth organizations, after-school educational institutions, community).

Key words: social education, school, national education, socialization.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2013 р.

Прийнято до друку 25.10.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.

УДК 37.091.12:36-051:331.548

Н. Л. Отрошенко

**ФОРМУВАННЯ Й РОЗВИТОК СПРЯМОВАНOSTІ
ОСОБИСТОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ
СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЗІ СТАРШОКЛАСНИКАМИ**

Соціальні зміни, що відбулися в українському суспільстві, а також новітні досягнення психолого-педагогічної науки потребують перегляду та переосмислення підходів до вирішення проблеми професійного самовизначення школярів, зокрема – пошуку форм та методів активізації цього процесу.

М. Азаров, Глава Уряду, на Урядовому порталі, нещодавно, зазначив, що надзвичайно важливо, аби українські школи та виші готували людей, здатних брати на себе відповідальність, чим ще раз довів правильність нашого бачення завдань сучасної шкільної професійної орієнтації.

Отже, в умовах радикального формування освіти в Україні набуває актуальності не стільки формування традиційних знань, умінь і навичок учнів, скільки розвиток їхнього мислення, творчих здібностей, дослідницьких навичок, тобто, формування способів діяльності.

На даному етапі людина розглядається як динамічна система, що постійно розвивається, змінюється, отримує нові особистісні й індивідуально-психологічні якості, які забезпечують широкі можливості соціальної й професійної адаптації.

Профорієнтаційній проблематиці приділяють увагу дослідники різних наук – філософії, економіки, соціології, медицини, психології й педагогіки (К. Абульханова-Славська, В. Андрєєв, О. Грішнова, О. Давидова, О. Джура, В. Дрижак, Є. Климов, А. Ковальова, Л. Користильова, Г. Костюк, В. Левін, Є. Павлетюнков, К. Платонов, Е. Рутенбург, Л. Рябова, І. Прокопенко, Т. Ніколаєва, В. Хільковець й ін.).

Отже, *мета даної статті* полягає у розкритті сутності спрямованості особистості як інтегральної якості конкурентноспроможної особистості та способів її формування у старшокласників.

Якщо говорити про ідеальну картину сформованості спрямованості сучасних старшокласників, то це виглядає приблизно так:

- наявність у старшокласника соціально-значимих і моральних мотивів вибору майбутньої професії, в ієрархічній структурі яких переважають мотиви, пов'язані з її змістом;
- чітко виражено потребу в здійсненні професійного самовизначення, а в подальшому – у самореалізації;
- сформовано навички аналізу соціальних цінностей і професійних ціннісних орієнтацій;
- наявність особистого та професійного плану випускника.

Важливою умовою професійної самореалізації особистості є не стільки здібності, скільки мотивація людини та її життєві цінності. З метою вивчення мотивації старшокласників (переважає професійна чи позапрофесійна) ми використали методику визначення мотивації Є. Головахи. Учням було запропоновано з наведених суджень про професії обрати два, які найбільше відповідають їхнім поглядам. Отримані дані дозволяють констатувати, що в більшості респондентів (85% від усіх опитаних у контрольній групі й 87% – в експериментальній) мотивація має суперечливий характер, тобто, учні ще не визначилися, що для них важливіше – професійне самовизначення чи інші питання (сім'я, здоров'я, особистісний розвиток, який не завжди пов'язаний із професійним).

Діагностуючи спрямованість сучасних школярів як інтегральну характеристику конкурентноспроможної особистості, ми з'ясували їхнє ставлення до трудової діяльності з позицій ціннісних орієнтацій, пам'ятаючи про те, що для нас показником такого ставлення є ставлення до трудової діяльності як до способу самореалізації власних можливостей. Респондентам було запропоновано за п'ятибальною шкалою оцінити кожна з характеристик трудової діяльності в контексті особистої значимості (вимушена діяльність, одне з джерел існування,

моральний обов'язок кожної здорової людини, перспективи професійного розвитку, особистий матеріальний добробут, спосіб самореалізації власних можливостей).

Аналізуючи отримані дані, доходимо висновку, що чи то на інтуїтивному рівні, чи свідомо, але сучасні школярі, імовірно, з огляду їхніх вікових особливостей та впливу часу вбачають у трудовій діяльності спосіб самореалізації власних можливостей. Нинішні школярі – це діти XXI століття, періоду інформаційного виробництва, де пріоритетом є людський чинник, це нове покоління, яке потребує соціально-психолого-педагогічної підтримки. Вони готові бути успішними, чого не можна було сказати про молодь десять років тому, на що вказують дослідження того часу [1]. Для нас це дуже важливо, і ми розуміємо, що в соціально-профорієнтаційній роботі необхідно увагу акцентувати саме на цій ідеї.

Як уже було зазначено, для досягнення успіху в професійній діяльності недостатньо однієї професійної придатності – необхідна мотивація. В основі будь-якої мотивації лежать цілі й потреби людини. Одним з важливих показників, який дає уявлення про сформоване ставлення людини до тих чи інших цінностей, є її потреби. Емпіричні дані дозволяють зробити висновки, які, на нашу думку, є дуже несподіваними. Усупереч суспільній думці, що матеріальні потреби в сучасній молоді знаходяться на першому місці, виявилось, що такі на останньому. Провідною старшокласники вважають групу потреб у безпеці. Очевидно, що на такий вибір впливає сучасна соціально-економічна ситуація в державі. Друге рангове місце посідає група потреб у самовираженні, що ще раз доводить правильність наших наукових позицій щодо спрямованості школярів. Інакше кажучи, сучасні старшокласники готові витримувати конкуренцію в майбутній трудовій діяльності за умови правильно побудованого навчально-виховного процесу й профорієнтаційної роботи в школі, тобто, допрофесійної підготовки. Соціальні (міжособистісні) потреби в контрольній групі на третьому місці, в експериментальній – на четвертому. Потреби у визнанні – навпаки. Таку ситуацію пояснюємо відсутністю досвіду та індивідуальними особливостями опитаних.

Нарешті, щоб вивчити особливості ціннісних орієнтацій обстежуваних, ми скористалися першою частиною методики вивчення сформованості ціннісних орієнтацій Б. Круглова (адаптований і модифікований варіант методики М. Рокича). Пропонована методика дозволяє вивчити основні цілі людини, які відображають довгочасну життєву перспективу, те, до чого вона прагне зараз і в майбутньому за допомогою виявлення ступеня сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій (їхньої спрямованості). Відомо, що ієрархічність формується лише за умов диференціації та інтеграції – виділення окремих цінностей у навколишній дійсності, їх наступний добір і підпорядкування. Такі механізми передбачають досить високий рівень

особистісного розвитку – високих пізнавальних процесів та соціально-психологічної зрілості [2, с. 364].

Отож, переходимо до аналізу отриманих даних. Ми визначали ступінь сформованості механізму диференціації, тобто, уміння зробити ціннісний вибір. Про ступінь сформованості судять за «розмахом» балів, які школярі використовують для оцінок (учням було запропоновано поставити біля кожного пункту бали від 1 до 5 з огляду значущості). За цим показником ми виділили три групи обстежуваних. Перша група використовувала всі оцінки п'ятибальної шкали – 43% в контрольній і 39% в експериментальній групах, що свідчить про сформованість механізму диференціації. Друга група користувалася тільки двома оцінками (КГ – 34%, ЕГ – 36%) – механізм диференціації перебуває на початковій стадії формування. Третя група використовувала лише один бал (КГ – 19%, ЕГ – 20%). До цієї групи ми віднесли також тих, хто не зміг дати оцінки (КГ – 4%, ЕГ – 5%). Такий результат свідчить про несформованість диференціації (або відмову від участі в експерименті).

Щодо наявності в респондентів особистого професійного плану, то 74% опитаних учнів відповіли, що точно визначили для себе етапи на шляху до професійної мрії й мають резервні варіанти у випадку невдачі з основного варіанта, 13% – визначили ближню професійну перспективу (навчальний заклад), 9% учнів у виборі професії повністю довіряють батькам, 3% вважають, що ще не час про це думати, і лише 1% опитаних цим питанням зовсім не цікавиться. Такий характер відповідей пояснюємо соціально-психологічними особливостями раннього юнацького віку. Для цього періоду життя характерно становлення нового рівня розвитку самосвідомості, вироблення власного світогляду, пошук сенсу життя, – усе це активізує процеси самовизначення й самопізнання, проектування себе в професії.

Завершуючи аналіз емпіричних даних щодо сформованості спрямованості у старшокласників, робимо висновок про те, що учні готові у своїй майбутній професійній діяльності проявляти творчу ініціативу, займатися справою, яка вимагає повної віддачі, тобто, готові бути конкурентноспроможними, ця готовність знаходиться в процесі формування. Водночас, наявна система освіти пропонує учневі готові цілі, які він повинен прийняти, стандартний, жорстко структурований зміст освіти, традиційні форми роботи й контролю. Така організація педагогічного процесу виключає необхідність і можливість вибору й побудови учнем власної програми освіти й самоосвіти. Отож, школярам сьогодні, як ніколи, потрібна соціально-педагогічна підтримка, супровід фахівців, які сприятимуть розвиткові ідеї про те, що школа для дітей, а не діти для школи.

Отож, переходимо до змістовної характеристики соціально-профорієнтаційної діяльності соціального педагога ЗОШ щодо формування спрямованості старшокласника. Основні завдання цього етапу:

- інформування учнів про конкурентоспроможність, успішність, про умови, чинники й результати їхнього розвитку;
- діагностування особливостей особистісного розвитку, спрямованості, самосвідомості, відповідальності й упевненості, перешкод, які заважають успішному усвідомленому самовизначенню;
- обробку результатів діагностування здійснюють самі учні (звичайно, з допомогою соціального педагога), що підсилює мотивацію до самопізнання та продовження розпочатої роботи.

Охарактеризуємо *спрямованість особистості* як провідну інтегральну якість, яку необхідно сформувавши у школярів. Сутність спрямованості полягає в тому, що вона дає відповіді на питання не стільки про те, чого хоче людина, скільки про те, чому вона цього хоче, а відтак визначає її поведінку й діяльність. Вона є визначальним психологічним чинником вибору професійних шляхів, професіоналізації. У професійному розвитку людини природне й суспільне, біологічне й соціальне є перш за все передумовами, з яких людина сама будує своє життя в професії. Таким чином, чинником професійного розвитку, на думку Л. Мітіної, є внутрішнє середовище особистості, її активність, потреба в самореалізації (про яку ми говорили і яку виявили в старшокласників під час дослідження).

Вибір професійного шляху пов'язаний з вибором реальних життєвих цінностей, ці цінності визначають реальну професійну мотивацію. Цінності здійснюють зв'язок між когнітивними й емоційними складовими професійної самосвідомості через внутрішню мотивацію. Образ професії як когнітивне емоційне утворення слугує мотивувальним чинником оцінки себе. У свою чергу, результат оцінки мотивує до постановки тих чи інших професійних і життєвих цілей. Таким чином, самооцінка є внутрішнім збудником, внутрішньою мотивацією й співвідносить минуле (досвід і знання) і майбутнє (мету) у теперішньому (переживання «Я») [3, с. 29].

Діяльність особистості визначають насамперед її потреби. На їх основі розвиваються певні інтереси. Разом з тим, у більшості випадків, людина не може задовольнити всі свої потреби й тому вимушена надавати перевагу або потребам, або інтересам. Цю перевагу визначає спрямованість особистості [4, с. 76]. Діапазон прояву спрямованості доволі широкий. Він проявляється у формі мотивації (бажань, захоплень чи устремлінь). Найвищою формою мотивації є переконання. Із формуванням і розвитком особистості мотивація стає все більш стійкою, узагальненою, усвідомленою, набуває оцінювального характеру. Нарешті, внутрішня мотивація, співвідносячись із зовнішньою, тобто, з потребами й цілями суспільства, входить у структуру цілей, перспектив, переконань та ідеалів людини. Мотивація зазвичай спрямована на цінності, на оволодіння ними, засвоєння й збереження. Вона не постає в чистому вигляді, у ній завжди наявний оцінний компонент. Він і виконує функції контролю й дозволу. Виділяють два види оцінок: емоційно-чуттєві, до яких належать почуття й позитивні, і негативні (задоволення – незадоволення, захоплення – відраза тощо) та

когнітивні (добре – погано, значимо – не значимо, можливо – неможливо, здійснено – не здійснено) [Там само, с. 77].

Узагалі, спрямованість особистості – це сукупність стійких мотивів, які орієнтують діяльність особистості та які відносно незалежні від наявних ситуацій. Спрямованість разом із домінуючими мотивами має й інші форми перебігу: ціннісні орієнтації, прихильності, симпатії (антипатії), смаки, нахили та ін. Важливо, що спрямованість особистості завжди соціально обумовлена й формується шляхом виховання [Там само, с. 101].

Для подальшого розгляду спрямованості як інтеграційної якості особистості уточнімо понятійно-термінологічний апарат, що розкриває її зміст:

- потреби – це спонукання до діяльності, яке людина усвідомлює й переживає як нестачу чогось, як незадоволення чимось, як потребу в чомусь;
- потяг – мало диференційоване невиразне прагнення, спрямоване на якийсь предмет унаслідок слабо вираженої потреби;
- бажання – усвідомлення мети свого прагнення;
- прагнення виникає під час включення до структури бажань вольового компонента;
- інтерес – пізнавальна форма спрямованості на предмети;
- схильність – прагнення до певної діяльності, утворюється під час включення в інтерес вольового компоненту;
- ідеал – предметна мета, конкретизована в образі або уявленні;
- цінність – поняття, що позначає об'єкти, явища, їхні властивості, ідеї, які втілюють у собі суспільні ідеали та стають еталонами;
- світогляд – система філософських, естетичних, етичних, культурних та інших поглядів на світ;
- переконання – найвища форма спрямованості – система мотивів особистості, що спонукає її поводитися згідно з власними поглядами, принципами, світоглядом;
- мораль – сукупність усвідомлюваних людьми принципів, правил, норм поведінки [5, с. 154].

Отже, пропонуємо наступні форми та методи формування та розвитку спрямованості старшокласника: форми й методи профінформаційного характеру, активізувальної діагностики; форми й методи формування й розвитку ціннісних орієнтацій.

Форми й методи профінформаційного характеру – це форми й методи засвоєння багатопланової інформації про конкурентоспроможність й соціальну успішність особистості, про умови, чинники й результати їхнього розвитку (скриня очікувань «Зазирни в майбутнє», факультативний курс «Уроки життєвого та професійного успіху», міні-лекції, практичні заняття, індивідуальні консультування, усний журнал «Самодостатня особистість»).

Форми й методи активізувальної діагностики стимулюють потребу учня в самопізнанні й самовдосконаленні в контексті підготовки до свого професійного майбутнього. До цієї групи ми відносимо тести та опитувальники. Для вирішення поставленої мети – розвиток інтегральних характеристик соціально-успішної, конкурентноспроможної особистості – ми радимо широко використовувати різноманітні методи активізувальної діагностики (опитувальники «За і проти», «Перехрестя-1», «Перехрестя-2», «Будь готовий!», «Самооцінка моральності й громадськості»).

Форми й методи формування й розвитку ціннісних орієнтацій передбачають виховання професійної спрямованості особистості шляхом формування її мотиваційно-ціннісної сфери, що впливає на ієрархічну структуру домінуючих мотивів особистості й стимулює її до їхнього утвердження в діяльності й спілкуванні [3, с. 105] (міні-лекція «Життєві цінності особистості – основа правильного професійного вибору», диспут «Що важливіше – почуття власної гідності чи життєві досягнення будь-якою ціною?», індивідуальні бесіди, шкільна газета «Шлях до успіху», тематична дискотека тощо).

Таким чином, головна мета профорієнтаційної діяльності соціального педагога – створення системи діяльності загальноосвітньої школи для усвідомленого вибору професії, відповідних соціально-педагогічних умов, які здатні викликати до життя творчі сили самої особистості, дати їй простір для саморозвитку й самореалізації. Тобто, профорієнтація повинна бути засобом активізації внутрішніх резервів і можливостей людини, створення умов для формування в неї здатності до самостійного й усвідомленого рішення про вибір професії, самореалізації в майбутній професійній діяльності.

Перспектива розробки визначеної проблеми пов'язана з подальшим поглибленням змісту, виявленням найефективніших шляхів і засобів соціально-професійної орієнтації учнів сучасної загальноосвітньої школи.

Список використаної літератури

- 1. Омельченко С. А.** Формирование морально-ценностного отношения у старшеклассников в условиях рыночной экономики : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Омельченко Світлана Олександрівна. – Славянск, 1997, 184 с.
- 2. Психологія і педагогіка життєтворчості :** [навч.-метод. посіб.] / [ред. рада: В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков (наук. ред.) та ін.]. – К. : ІЗМН, 1996. – 792 с.
- 3. Митина Л. М.** Психология развития конкурентоспособной личности : [2-е изд., стер.] / Л. М. Митина. – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. – 400 с.
- 4. Скиба М. Є.** Теорія і практика професійно-орієнтаційної роботи з молоддю : [навч. посіб.] / М. С. Скиба, О. М. Коханко. – Хмельницький : ХНУ, 2007. – 322 с.
- 5. Кирьякова А. В.** Теория ориентации личности в мире ценностей : [монография] / А. В. Кирьянова. – Оренбург : ОГУ, 1996. – 188 с.

Отрошенко Н. Л. Формування й розвиток спрямованості особистості у процесі профорієнтаційної роботи соціального педагога зі старшокласниками

У статті розкрито сутність спрямованості як інтегральної якості конкурентноспроможної особистості, представлено результати діагностування даної якості у сучасних старшокласників. Охарактеризовано способи її формування у процесі профорієнтаційної діяльності шкільного соціального педагога.

Ключові слова: спрямованість, мотивація, життєві цінності, форми, методи.

Отрошенко Н. Л. Формирование и развитие направленности личности в процессе профориентационной работы социального педагога со старшеклассниками

В статье раскрыта сущность направленности как интегрального качества конкурентоспособной личности, представлены результаты диагностирования данного качества в современных старшеклассников. Охарактеризованы способы ее формирования в процессе профориентационной деятельности школьного социального педагога.

Ключевые слова: направленность, мотивация, жизненные ценности, формы, методы.

Otroschenko N. L. Formation and development orientation of the individual in the social career guidance teacher with pupils

This article deals with the essence of orientation as an integral quality competitive personality and refined concepts and terminology, revealing its contents. Posted ideal picture of formed directional current seniors, the results of the diagnostic quality in today's seniors: studied motivation, attitude to work from the standpoint of values and needs. Are the main objectives of social and professional orientation of school teachers on forming social orientation seniors. Concretized forms and methods of formation and development focus, namely forms and methods profinformatsiynoho character aktyvizuvalnoyi diagnosis, forms and methods of formation and development of values. Summarized that career guidance should be a means to enhance internal resources and human capabilities, enabling the formation of her ability for independent and informed decisions about career choices, self-realization in their future careers. Indicated that the prospect of developing certain problems associated with the further deepening of content, identifying the most effective ways and means of social and professional orientation of students of the modern school.

Key words: orientation, motivation, life values, forms, methods.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2013 р.

Прийнято до друку 25.10.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.